

РОЗДІЛ 3. РЕЦЕНЗІЇ

**УКРАЇНСЬКА ВВІЧЛИВІСТЬ ЯК “НАУКА ДУШІ”:
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Н. ЖУРАВЛЬОВОЇ
“ПОЕТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ”**

**(ЗАПОРІЖЖЯ : ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ,
2012. – 548 с.)**

Якось Д. Походжук у статті “Українська ввічливість – золотий скарб народної етнокультури”, уміщеній у журналі “Народна творчість та етнографія” за 2004 р. (№ 6), висловив ідею про те, що “вже давно настав час написати про українську ввічливість окрему монографію чи книжку, яка викликала б особливе зацікавлення широкого кола читачів”. Один із способів реалізації цієї ідеї представлений у монографії “Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття”. Її автор Н. Журавльова поставила перед собою мету – здійснити багатоаспектний системний опис етикетної лексики та етикетної фразеології, яка була засобом вираження української епістолярної ввічливості в XIX й на поч. XX ст.

Принагідно зазначимо: українська мовленнєва культура, етикет, увічливість завжди привертала увагу дослідників. Наприклад, С. Богдан у книзі “Мовний етикет українців: традиції і сучасність” (1998) і Я. Радевич-Винницький “Етикет і культура спілкування” (2001) зосередили свою увагу на специфіці українського мовного етикету, його культурній й ритуально-поведінковій природі. Рецензована монографія вигідно виділяється тим, що в ній етикетні одиниці розглядаються з урахуванням контексту, де пріоритетні поняття лінгвопрагматики: *хто, де, коли, кому і з якою метою* сповнені конкретним змістом – постатями Т. Шевченка, П. Куліша, Лесі Українки, О. Кобилянської, Б. Грінченка, М. Грушевського та ін., які по-творчому підходили до слова й тим самим дозволили заглянути у свій внутрішній світ.

Об’єктом аналізу авторка обрала категорію ввічливості, представлену в епістолярній спадщині письменників, громадських і культурних діячів XIX – поч. XX ст. Цей вибір наклав відбиток й на концептуальну базу дослідження і його інструментарій. У матерії викладу постійно пульсує думка: письмовий дискурс увічливості, автором якого є відома людина, митець, громадський діяч, особливий; він не формальний, творчий; він має душу. Цю інтенцію у виразнено й у вдало дібраному епіграфі монографії і в її назві. Н. Журавльова через посередництво епістолярію показує, як щирість душі можна виразити навіть через рутинні мовні знаки, які іноді несправедливо порівнюють зі стертими п’ятаками.

Попри те, що складна й багатоаспектна категорія ввічливості постає в працях науковців новими гранями, багато її проблем ще чекає свого розв’язання. Актуальність цієї роботи зумовлена не тільки зростанням ролі ввічливості у спілкуванні, а й відсутністю системного вивчення етикетних вербальних засобів вираження ввічливості в епістолярії. Відомо, що письмовий дискурс має виразні структурно-семантичні особливості, які позначилися на формах вираження ввічливості. Його підготовленість передбачає і творчий підхід до етикетної фразеології.

Складається праця з чотирьох розділів. У теоретичному розділі, де йдеться про методологічні засади дослідження, кризь категоріальні ознаки показано зв’язок увічливості з етикетом, з’ясовано особливості у східних та європейських комунікативних культурах (японській, корейській, монгольській, англійській, російській), на тлі яких у виразнено українську. У цьому ж розділі детально висвітлено історію проблеми в зарубіжній лінгвістиці, пов’язаної з іменами П. Грайса, Р. Лакофф, Дж. Лича, П. Браун і С. Левінсона, В. Алпатова, О. Земської, Н. Формановської, Ч. Зегімаах, І. Пірайнен, Р. Ратмайр, Т. Ларіної та ін.

На основі вдало сформованої концептуальної бази авторка доходить висновку, що українська епістолярна ввічливість XIX – поч. XX ст. має чітко визначену структуру. Вона являє собою функціонально-семантичне поле, яке складається з двох етикетних макрополів: лексико-семантичного та лексико-фразеологічного, які поділяються на кілька мікрополів. Саме другий і третій розділи підтверджують доказовість висловленої думки. Так, другий розділ монографії “Етикетне лексико-семантичне макрополе назв категорії адресата, адресанта й відсутньої особи епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст.”, як підсистема функціонально-семантичної системи, об’єднує в собі сім мікрополів, куди входять різнорівневі, переважно полісемічні, етикетні лексеми та етикетні фраземи, а також стилістично марковані деривати та демінутиви.

У другому розділі на особливу увагу заслуговує мікрополе власне українських етикетних лексем, до якого, крім утворень *добродій, добродійка, добродійство*, уведено слова *земляк, землячка, земляченько, козак, козачка, козаченько*, які до цього часу як етикетні мовознавцями не розглядалися.

Дослідниця звертає увагу й на те, що етикетні лексичні засоби на позначення гоноративності в епістолярії XIX – поч. XX ст. мали яскраво виражену соціальну природу. Вибір мовно-етикетної одиниці залежить від загальної культури спілкування, соціальних статусів адресанта й адресата, рівня їхньої освіти, виховання, віку, статі, від місця їх проживання та від мовної ситуації, яка визначалася мовною політикою панівних класів. Авторка переконливо показує, що інтелігенти зі всієї України для вираження епістолярної ввічливості послуговувалися етикетними лексемами, пестливими дериватами, демінутивами, фразеологізмами, антропонімами, субстантивами, словами, вжитими в переносному значенні, хоч і не однаковою мірою.

У третьому розділі “Етикетне лексико-фразеологічне макрополе епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст.” проаналізовано вісім мікрополів, куди входять етикетні полісемічні лексеми як одиниці основного лексичного рівня мови та етикетні багатозначні фраземи як одиниці проміжного фразеологічного рівня. Оскільки ці одиниці були переважно полісемічними, конституенти лексико-фразеологічного макрополя могли входити одночасно до кількох мікрополів, що свідчить про їх зв’язок та взаємодію. Особливої уваги в цьому розділі заслуговує мікрополе передачі вітання, привіту, поклону відсутній особі.

У листах XIX – поч. XX ст. етикетна лексика та фразеологія використовувалась не лише як засіб вираження епістолярної ввічливості, але й як її інтенсифікатор. Етикетні лексеми та фраземи, уживані в епістолярії, були стилістично диференційованими. Серед них розрізнено як традиційні, загальноживані стилістично нейтральні етикетні мовні засоби, так і стилістично марковані етикетні одиниці (розмовні, діалектні, застарілі, народнопоетичні, рідковживані, поетичні, жартівливі і т. ін.).

Н. Журавльова переконливо показує, що важливим лексичним засобом вираження української епістолярної ввічливості XIX – поч. XX ст. було власне ім’я і назва по батькові, яке використовувалось для гречної номінації адресата, адресанта й відсутніх осіб. Однак при цьому робиться ремарка, що шанобливо-ввічливе величання на ім’я та по батькові було високочастотним засобом вираження епістолярної ввічливості лише на східноукраїнських теренах, тоді як західноукраїнські інтелігенти послуговувались аналогічними утвореннями значно рідше. Власне ім’я та назва по батькові як звертання, прикладки й гоноративи пронизують шість мікрополів лексико-семантичного макрополя і сім мікрополів лексико-фразеологічного макрополя епістолярної ввічливості як функціонально-семантичного поля. Це дає право дослідниці вважати українську епістолярну ввічливість XIX – поч. XX ст. широю і шанобливою.

Привертає увагу й четвертий розділ висвітленням різноманітних екстралінгвальних факторів та з’ясуванням їх ролі в утворенні маркованих етикетно-чемних мовних одиниць епістолярної ввічливості XIX – поч. XX ст. Справа в тому, що функціонально-семантичне поле епістолярної ввічливості складають немарковані (стилістично нейтральні) і марковані ядерні та периферійні етикетні мовні елементи. Маркованість етикетної лексеми чи фраземи в епістолярному дискурсі визначається, на думку авторки, чотирма основними екстралінгвальними факторами: соціальним, етнопсихологічним, етнокультурним та індивідуальним. Серед маркованих етикетних мовних одиниць вагома частка припадає на ментально марковану етикетну лексику та фразеологію. Тобто, в мовно-етикетних засобах української ввічливості знайшли відображення такі етнопсихологічні риси нашої духовності, як-от: емоційність, ласкавість, доброта, милість, щирість, сердечність, любов, релігійність та гумор.

Авторка переконливо доводить, що, незважаючи на універсальність, категорія епістолярної ввічливості має відносний характер, конкретний її зміст є національно-специфічним. Національна специфіка епістолярної ввічливості виявляється насамперед в етикетних мовних одиницях, до яких відносяться утворення на зразок: *Ваша ласкавість, запорожець, запорозький, козацький, козацький батько, батько кошовий, батьку отамане кошовий, кошовий отаман, курінний отаман; лебединого віку, журавлиного крику; сподіватися на Вашу ласкавість, уклінна просьба, уклінно прошу* та багато ін.

На великому фактичному матеріалі з покликанням на першоджерела дослідниця доходить висновку, що маркованість одиниць формувалася під дією не одного, а кількох екстралінгвальних чинників.

Серйозних претензій та зауважень до роботи немає.

Як загальний підсумок, зазначимо: лінгвістика, безумовно, збагатилася актуальним, цікавим і корисним дослідженням. На основі найновіших здобутків етнолінгвопрагматики й комунікативістики зроблено успішну спробу комплексного аналізу різноманітного й багатого фактичного матеріалу й переконливо показано, що вживання мовних стереотипів на позначення ввічливості в письмовому дискурсі відомих людей стає творчістю, або, за словами авторки, поетикою. Сподіваємося, що ця монографія стане базовою для низки нових досліджень української ввічливості.

Доктор філологічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка
Н. Ф. Баландіна